

Розділ 1

ЛЮДСТВО: НОВИЙ ПОРЯДОК ДЕННИЙ

На світанку третього тисячоліття людство прокидається. розминає м'язи й протирає очі. Рештки страшної мари все ще тривожать його мозок. «То було щось обтягнуте колючим дротом і з величезними ядерними грибами. Що ж, це був страшний сон». Людство вмиває своє обличчя, розглядає себе в дзеркалі, готує чашку кави й розгортає щоденник: «Погляньмо, що в нас сьогодні?».

Тисячоліттями відповідь на це запитання залишалася незмінною. Ті ж три проблеми тривожили людей у Китаї ХХ століття, середньовічній Індії й Стародавньому Єгипті. Голод, чума' й війна завжди були на перших позиціях порядку денного. Покоління за поколінням люди молилися різноманітним богам, ангелам і святим і винаходили незліченні способи, інститути й соціальні системи, однак мільйонами і далі вмирили від голоду, епідемій та насилля. Численні мислителі й пророки доходили висновку, що голод, чума й війна повинні бути невід'ємною частиною космічного плану Бога чи нашої недосконалої природи, і ніщо в кінці всіх часів не звільнить нас від них.

І все ж на світанку третього тисячоліття людство прокидається для повної реалізації своїх можливо-

* Тут і далі мається на увазі не стільки конкретна хвороба — чума, скільки епідемії й мор загалом. — *Прим. перем*

стей. Більшість людей не часто думають про це, однак за останніх кілька десятиліть ми змогли взяти під контроль голод, чуму й війну. Звичайно, ці проблеми ще не подолано повністю, однак із безмежних і неконтрольованих сил природи вони трансформувалися у виклики, з якими реально впоратися. Нам уже не треба молитися про наше спасіння від них якомусь богові чи святому. Ми досить добре знаємо, що треба зробити, аби запобігти голодові, чумі та війні, і зазвичай досягаємо в цьому успіху.

Правда й те, що й досі залишилися значні проблеми, однак коли ми стикаємося з ними, то вже не стенаємо плечима й не кажемо: «Що ж, так влаштовано наш недосконалий світ» або «На все воля Божа». Радше, коли голод, чума чи війна виходять з-під нашого контролю, ми відчуваємо, що хтось наробив дурниць, створюємо слідчі комісії та обіцяємо собі, що наступного разу все піде краще. І це дійсно працює. Такі збурення справді трапляються дедалі рідше. Уперше в історії більше людей помирає від переїдання, аніж від недоїдання, дедалі більше помирає від старості, аніж від інфекційних хвороб, і дедалі більше — через самогубства, аніж від дій солдатів, терористів і злочинців разом узятих. На початку XXI століття пересічний індивід із більшою ймовірністю помре від страв «Макдональдса», аніж від засухи, вірусу Ебола чи нападу Аль-Каїди.

Тож попри те, що порядок денний президентів, голів корпорацій і генералів заповнено економічними кризами й воєнними конфліктами, у космічному масштабі історії людство може підвести очі й почати вдивлятися в нові горизонти. Якщо ми дійсно беремо голод, чуму й війну під контроль, то що замінить їх у перших пунктах порядку денного? Так само як пожежники, ще до того, як спалахне пожежа, у XXI сто-

літгі людство має поставити собі безпрецедентне запитання: чого ми хочемо домогтися? У здоровому, процвітаючому і гармонійному світі що вимагатиме нашої уваги й винахідливості? Це запитання набуває подвійного значення, враховуючи нові можливості, які дають нам досягнення інформаційних і біотехнологій. Що ми робитимемо з усією цією потугою?

Перш ніж відповісти на це запитання, варто сказати кілька слів про голод, чуму й війни. Заява, що ми беремо їх під контроль, може здаватися багатьом скандальною, надто наївною чи, можливо, бездумною. Як бути з тим, що мільярди людей намагаються вижити за менше ніж два долари на день? А як щодо тривалої кризи зі СНІД в Африці чи війн, які точаться в Сирії та Іраку? Щоб відповісти на ці тривожні виклики, погляньмо ближче на світ початку ХХІ століття, аби потім обговорити порядок денний людства на наступні десятиліття.

БІОЛОГІЧНА МЕЖА БІДНОСТІ

Почнімо з голоду, що тисячоліттями був найбільшим ворогом людства. Донедавна багато людей жили на межі біологічного виживання, нижче за яку наставало недоїдання й голод. Мала похибка чи брак везіння могли легко призвести до смерті всієї сім'ї чи цілого села. Якщо сильні дощі знищували ваші посіви чи грабіжники забирали ваше стадо кіз, ви і ваші близькі опинялися на межі голодної смерті. Нещасні випадки або дурість у вирішенні колективних проблем вели до масового голоду. Коли сильна посуха наставала в Стародавньому Єгипті чи середньовічній Індії, нерідко гинуло від 5 до 10% населення. Продуктів було обмаль, транспорт — повільний

і дорогий, аби ввозити достатню кількість продуктів, а уряди — надто слабкі, аби рятувати ситуацію.

Візьміть будь-яку книжку з історії, і ви знайдете численні жахливі описи голодної смерті й божевілля, спричиненого голодом. У квітні 1694 року французький посадовець у місті Бове описував вплив голоду й різкого зростання цін на продукти, зазначаючи, що увесь його округ заповнили «незліченні натовпи бідних, слабких від голоду й злиднів, близьких до смерті, бо в них не було ані роботи, ані професії, ані грошей, щоб купити шматок хліба. Намагаючись заглушити голод і хоч якось вижити, ці бідняки їли котів і коней, рилися в смітниках. [Інші споживали] кров забитих корів і биків або помії, які кухарі вихлюпували на вулицю. Інші жалюгідні жебраки їли кропиву та всілякі трави, коріння й рослини, варячи їх у воді»¹.

Подібне відбувалося по всій Франції. Погана погода в попередні два роки знищила врожаї по всьому королівству, тож навесні 1694 року зерносковища були абсолютно порожні. Багатії встановлювали захмарні ціни на всі продукти, якими вони змогли заpastися, а бідняки гинули сотнями. Близько 2,8 мільйона французів — 15 % всього населення — померли від голоду за 1692-1694 роки, у той час як Король-Сонце Луї XIV розважався зі своїми коханками у Версалі. Наступного, 1695 року голод вдарив по Естонії, убивши п'яту частину населення. У 1696 році настала черга Фінляндії, де померло від чверті до третини всього населення. Шотландія страждала від сильного голоду в 1695-1698 роках, коли деякі округи втратили до 20 % своїх мешканців.

Більшості читачів, мабуть, знайомі відчуття, коли пропускаєш обід або ревно дотримуєшся правил деяких релігійних свят чи коли кілька днів живеш на овочевих стравах у рамках нової чудодійної дієти.

Однак що відчуває людина, яка не їла кілька днів і не має жодних перспектив дістати наступну порцію їжі? Більшість нинішніх людей ніколи не переживали таких жахливих мук. На жаль, наші предки дуже добре знали їх. І коли благали Бога: «Врятуй нас від голоду», — саме це мали на увазі.

За останні сто років технологічні, економічні й політичні досягнення сприяли створенню чимраз сильнішої мережі безпеки, що рятує людство з пастки біологічної бідності. Масові голодомори час від часу все ще вражають окремі території, і майже завжди вони зумовлені політикою правителів, а не природними катастрофами. У світі не лишилося природних голодоморів — є лише політичні. Якщо люди в Сирії, Судані чи Сомалі вмирають від голоду, то це тому, що деякі політики хочуть цього.

У більшості регіонів планети, навіть коли індивід втратив роботу і все майно, він навряд чи помре з голоду. Системи приватного страхування, урядові агенції й міжнародні громадські організації (НУО) можуть не врятувати його від бідності, але забезпечать достатню кількість калорій щодня, щоб вижити. На суспільному рівні мережа глобальної торгівлі перетворює засуху та повені на економічні можливості й допомагає швидко й дешево долати дефіцит продуктів. Навіть коли війни, землетруси чи цунамі руйнують цілі країни, міжнародні зусилля зазвичай успішно запобігають голоду. Хоча сотні мільйонів людей все ще залишаються голодними майже щодня, у більшості країн фактично дуже мало хто помирає з голоду.

Природно, бідність зумовлює й проблеми зі здоров'ям, а недостатнє харчування зменшує середню тривалість життя навіть у найбагатших країнах світу. Наприклад, у Франції 6 мільйонів людей (близько 10% населення) страждають від недоїдання. Вони прокидаються вранці, не знаючи, чи знайдуть собі щось на обід; часто

лягають спати голодними; харчування, яке вони дістають, незбалансоване й шкідливе для здоров'я — багато борошна, цукру й солі, водночас недостатньо протеїнів і вітамінів³. Однак брак безпечного харчування — це не голод, а Франція на початку ХХІ століття — не Франція 1694 року. Навіть у найгірших нетрищах міст Бове чи Парижа люди не помирають через те, що не їли тиждень.

Такі ж зміни відбулися і в багатьох інших країнах, і насамперед слід згадати Китай. Протягом тисячоліть голод супроводжував кожен режим у Китаї — від «Жовтого імператора» Хуан-ді до «червоних» комуністів. Кілька десятиліть тому Китай був синонімом браку продуктів. Десятки мільйонів китайців помирали з голоду в часи руйнівного «Великого стрибка», а експерти раз по раз передрікали, що ця проблема лише загострюватиметься. У 1974 році в Римі було скликано Першу світову конференцію з харчових продуктів, на якій делегатам представили апокаліптичний сценарій. Їм говорили, що Китай ніяк не зможе прогодувати мільярд своїх громадян і найбільш населена країна у світі йде до катастрофи. Насправді вона йшла до найбільшого економічного дива в історії. З 1974 року сотні мільйонів китайців вибралися зі стану бідності, і, хоча інші сотні мільйонів усе ще страждають від злиднів і недоїдання, уперше за всю свою історію Китай позбувся голоду.

Дійсно, у більшості країн нині значно гіршою проблемою, ніж голод, є переїдання. У ХVІІІ столітті Марія-Антуанетта начебто порадила голодним масам: якщо в них нема хліба, нехай їдять тістечка. Тоді як багаті мешканці Беверлі-Гіллз їдять салат латук і парові тофу з кіноа, у міських нетрях і гетто бідні об'їдаються печивом з кремом, кукурудзяними паличками з сиром, гамбургерами й піцою. У 2014 році понад 2,1 мільярда осіб мали зайву вагу порівняно з 850 мільйонами, що страждали від недоїдання. Половина людства, за прогнозами, у 2030 році страждатиме від надмірної ваги⁴. У 2010 році голод і недостатнє харчування разом убили близько одного мільйона людей, тоді як ожиріння вбило три мільйони.

НЕВИДИМІ АРМАДИ

Після голоду другим страшним ворогом людства були чума й інфекційні хвороби. Густонаселені міста, пов'язані між собою нестримним потоком торговців, урядовців і пілігримів, були одночасно колискою людської цивілізації й ідеальним плодючим ґрунтом для збудників інфекцій. Люди жили в стародавніх Афінах чи середньовічній Флоренції, знаючи, що можуть захворіти й померти наступного тижня або що епідемія може раптово вибухнути й знищити всю їхню родину.

Найвідоміша така подія, так звана «чорна смерть», почалася в 1330-х роках у Східній чи Центральній Азії, коли бактерія *Yersinia pestis*, яку переносили мухи, почала заражати людей, котрих ці мухи кусали. Звідти з армією пацюків і мух чума швидко поширилася на всю Азію, Європу й Північну Африку, за менш ніж двадцять років досягнувши берегів Атлантичного океану. Жертвами хвороби стали від 75 до 200 мільйонів людей — понад чверть всього населення Євразії. В Англії померли четверо з десяти мешканців, а кількість населення впала з 3,7 мільйона до приходу чуми до лише 2,2 мільйона після неї. Місто Флоренція втратило 50 тисяч своїх жителів зі 100 тисяч загалом⁶.